

СГД – Садово-городні ділянки / Заяць В.А., Давидов В.Д. та ін. – Ужгород: Карпати, 1993.
Смолич – Смолич Ю. Вибрані твори. – К., 1947.
СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К., 1993.
Шевч. – Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 10-ти т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1951–1963.

В.О. Диц

КОНТЕКСТУАЛЬНІ СИНОНІМИ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО ТА СТЕПАНА ЧАРНЕЦЬКОГО (ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена дослідженню контекстуальних синонімів у поетичній творчості Михайла Рудницького та Степана Чарнецького в аспекті виявлення індивідуально-авторської манери стилістичного їх використання. Вибір теми статті зумовило недостатнє дослідження формування семантики контекстуальної вторинної номінації. Особливо важливим є питання добору синонімів – одного з найвиразніших засобів художнього тексту. Ще І. Білодід наголошував: “Розробка синоніміки – одне з важливих творчих завдань художників слова” [4, 147]. Щоб зрозуміти поетичне мовлення, потрібна серйозна попередня робота думки, спрямована на перетлумачення слів та заміну їхнього прямого значення переносним. Усі поетичні слова, всі словесні символи не беруться поетом у незмінному вигляді, а завжди переосмислюються відповідно до авторського задуму. Найбільше творчих трансформацій слово зазнає у мові поетичного тексту, який вирізняється своєю образністю, емоційністю, експресивною наснаженістю. При цьому відбувається своєрідний переклад на особливу “внутрішню” мову, яку називають “мовою думки” [20,35], “внутрішньою думкою” [21,8], “семантичною мовою” [8,8]. Засоби вираження “внутрішньої мови” можуть бути різними, це зумовлюється системою і обсягом знань суб’єкта про навколишній світ, ставленням до нього, його почуттями та емоціями, а також особливостями контексту. “Процес розуміння не є перекладом природно-мовленнєвого тексту на метамову” [11, 17]. Незважаючи на вимоги логіки – чітко розмежовувати мову й метамову, – Ролан Барт писав: “...відношення й структуру реальної мови (мови-об’єкта) я можу сформулювати на мові символів (метамові)” [3, 131].

Проблема зміни смислового навантаження поетичного слова цікавила й продовжує цікавити багатьох дослідників художнього тексту. Це пов’язано з механізмами входження слова в поетичний текст, адже воно може набувати несподіваного відтінку значення або ж зовсім іншого лексичного значення. На перший погляд, поетичне слово (метафора, метонімія, синекдоха, перифраз), як засіб образності потребує контексту. Важливим для семантичного збагачення слова є контекстуальна метафоризація, контекстуальна синонімія та інші процеси, що виникають на основі переміщення слова у нове лексичне оточення, у незвичний для нього контекст. Ця незвична сполучуваність посилює, увиразнює значення слова, а не утворює суми значень. Лише контекст сприяє зміні значеннєвого об’єму слова, лише завдяки контексту можливе виникнення оказіональних конотацій.

До проблеми тексту (дискурсу) звертались В. Гак, І. Гальперін, О.Кубрякова, О.Селіванова. Так, на думку В. Гака, будь-яка номінативна одиниця у тексті стає засобом передачі інформації, тобто стає номінатемою, яка у свою чергу стає засобом зберігання, обробки та передачі інформації [5,6].

Вивчення синоніміки в поетичному тексті вимагає виявлення глибинних смислів: задуму поета, особливостей у доборі мовних засобів художнього відображення дійсності, що лежить в основі ономасіологічного підходу дослідження художніх тропів. У цьому зв'язку дослідники вбачають недолік у тому, що у лінгвістиці ігнорувалася принцип антропоцентризму. “Антропоцентризм в ономасіології реалізується передусім у вивченні номінативних процесів. На думку Р. Барта, читач охоплений “культурним кодом”, який, як і мова, є творінням людства. М. Бахтін вважає, що антропоцентризм “культурного коду” призводить до того, що кожна людина охоплена мовними стереотипами”[16,37].

У поетичному тексті принцип антропоцентризму полягає в тому, що в центрі свідомості перебуває сам мовець – ліричний герой, поет. Образ автора складний і суперечливий, особливо у сфері ліричної поезії. Ще О. Потебня вказував, що поет-лірик : “ пише історію своєї душі (і опосередковано історію свого часу)” [13, 113].

Застосування принципу антропоцентризму у поетичних творах Степена Чарнецького та Михайла Рудницького можна простежити на аналізі добору синонімів, зокрема прикметникових, які у поетичному осмисленні поєднуються, на перший погляд, не виправдано, бо виражають ознаки неоднорядкові, наприклад: **жива – мінлива** (ти); **пуста – безжурна – смішками щаслива** (дама); **крихке – прозоре** (щастя) (М. Рудницький); **пуста – самотня** (хата); **пуста – дурна – сліпа** (чернь); **безсилий – тихий – блідий** (луч) (С. Чарнецький), але осмислюються як контекстуально зумовлені, наприклад:

*Достоту ось таку Тебе я тут зустрів:
Живу, мінливу, з'єднану з хвилиною...[15,648];
Як нам няти віру нашій зорі добрій?
Не все крихке – прозоре...
Щастя, слово, скло?! [15, 658];
...слова та сміх сказали, що переді мною
пуста безжурна дама, смішками щаслива.[15, 652].
Пуста, самотня хата,
Заводить з вітром річ,
А сумні оченята
Вдивились в темну ніч...[15,582];
От чернь дурна, сліпа й пуста!..
Де їм тебе пізнати?!
Не знають, як твої уста
Уміють цілувати! [15, 582];
На пусте поле сонце кладеться
Лучем безсилим, тихим, блідим...[15, 588].*

Багатство й строкатість словникового складу та експресивно-емоційних відтінків української мови знаходять використання у творчості письменників, зокрема у широкому вживанні синонімічних конструкцій. У відношеннях синонімії завжди маємо справу з семантикою слів, відтінками їх значення, багатозначністю. Будь-яке

слово в тексті набуває певного значення, того, яке йому диктує конкретне фразове оточення, усуваючи всі інші можливі відтінки значень.

Контекст усуває пряме значення слова і закріплює за ним одне конкретне значення набуваючи відповідної задумові автора образності. У системі художнього твору можуть створюватися несподівані контексти для синонімічних зближень досить далеких за значенням слів.

Слово у тексті, як слушно зауважує С.Кацнельсон, само по собі не виступає як самостійний носій образного начала в мові, оскільки безпосереднім носієм образності є контекст [10, 313]. Д. Ільїн зазначає, що поетичний контекст впливає на зміну значеннєвого об'єму слова, "на появу нових відповідностей між словами"[9,92].

У творах поетів-молодомузівців синоніміка представлена переважно дієсловами й іменниками. Це простежується, зокрема, у поетичних творах Михайла Рудницького та Степана Чарнецького.

У синонімічні ряди групуються переважно іменники, які розрізняються стилістично. Значне місце в іменниковій синоніміці поетів-молодомузівців посідають слова на означення стану душевного болю і неспокою людини. Переживання, хвилювання Степан Чарнецький позначає рядом синонімічних слів "сум", "туга" до понять "біль", "жаль", "смуток". Наприклад:

*В народу мого сум та біль
Я пісню вбрав,
І мовчки звук той у душі
Мойї ридав...[15, 565];
Ранком. Як стало лиш світати.
Прийшли під церкву царські слуги.
Як стали дзвони забирати,
Понісся плач жалю і туги.[15,572]
Чом туга так мене зв'ялила,
Додолу смуток гне?[15, 581]
Кругом тебе зболілі сонні очі,
А в них безсилля, втома, туга, жаль...[15,592].*

У Михайла Рудницького "сум", "туга" утворюють менший синонімічний ряд.

*Минула доба туг,
немов гріх
без пристрасти...
Кохання гордий дух,
коли б міг,
як лист, рости!
Трачу останній жаль
В спомині
Зимнім, як лід... [15, 661].*

Важливим дослідницьким принципом когнітивної ономаціології є принцип етноцентризму як проекції узагальненого антропоцентризму. Сутність етноцентризму стосовно вивчення творчості поетів-молодомузівців полягає в тому, що всі вони є синами українського народу, носіями української мови, ментальності і їм притаманне однакове розуміння явищ дійсності, реалій, що зумовлює однакові принципи номінування. Етноцентризм спрямований як до мислення, так і до мовлення.

Ю. Апресян стверджує: “ Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації (концептуалізації) дійсності... , носії різних мов можуть сприймати світ дещо зумовлено особливостями кожної мови” [1, 39]. Належність митця до певного етносу, як носія його мови, а також культури, впливає на номінативну організацію дискурсу.

У поетичних текстах названих молодомузівців велика розгалуженість і багатогранність дієслівних синонімічних рядів зумовлена тим, що у синонімічні відношення вступають дієслова, синонімічність сприймаємо як наслідок однопланового емоційного плану. На означення близьких за смыслом дій і станів поети залучають у свої твори слова різних стилів – книжних та усно-розмовних: **сплетуться – зіллються; пестить – радує – запоморочує; вмирав – конав ; стогне – скимить** тощо. Наприклад, у Михайла Рудницького:

*Наші руки **сплетуться**, як перше...
І уста наші **зіллються** ще раз. [15, 658];
Весняний легіт, огрітий промінням,
що **пестить, радує, запоморочує**,
має чар твоєї ніжності дівочої
з усміхом і серцем ще не вроненим. [15, 649].*

У Степана Чарнецького синонімічний ряд утворюють дієслова різної стильової належності, а також різного емоційного навантаження:

*Не сниться стать мені твоя,
Ні твої сині очі,
А душа **стогне і скимить**
В глухі беззвіздіні ночі...[15, 554].
На сцені Гриць **вмирав** ... На залі тінь снувалась,
На душу втомлену глибокий сум лягав,
На лиця кам'яні задума тиха клалась,
Тонуло в тиші все... На сцені Гриць **конав**...[15, 585].*

Антропоцентризм та етноцентризм опосередковані основоположним принципом когнітивної науки менталізму. Сучасний етап розвитку цивілізації, її інформаційно-техногенного прояву вимагає уведення в лінгвістичні дослідження принципу менталізму, оскільки когнітивна наука “... вивчає такі найскладніші феномени людського буття, як сприйняття світу й відображення сприйнятого у голові людини, як мова мозку, як пам'ять та організація когнітивних здібностей людини” [12,18]. Застосування принципу менталізму у когнітивній ономаціології передбачає когнітивну інтепретацію номінативного механізму в мові, пояснення мисленнєвих операцій, які опосередковують вторинну номінацію одиниць мови і мислення, вияв когнітивних стратегій мовної номінації, а також розробку когнітивно-ономаціологічної методики досліджень номінативних підсистем різних мов.

У сучасному мовознавстві виразною є тенденція до переходу дослідження тексту як інтегрованої структури до аналізу його як комунікативної системи (дискурсу) та її складових, таких, як особистість автора з його менталітетом, психологічними, соціальними, етнічними особливостями [В. Гак, О.Кубрякова, А. Вежбицька].

Великий тлумачний психологічний словник поняття “менталітет” визначає як “якість свідомості, яка вважається характеристикою конкретного індивіда або класу індивідів” [14, 438]. Філософський енциклопедичний словник поняття “ менталітет”

тракує так: “Ментальність (від лат. mens (mentis) – спосіб мислення, склад душі) – характеристика специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб’єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами” [17, 369].

К. Юнг вважає, що мислення є однією з психічних функцій свідомості. За К. Юнгом, лише п’ять психічних функцій (мислення, чуття, відчуття, інтуїція та трансценденція – те, що недоступне для теорії пізнання) становлять психіку [18, 94]. О.С. Кубрякова вважає, що тотожність понять свідомості, розуму, інтелекту та мислення в сучасній філософській та когнітивній літературі має сталий вияв. О. Селіванова стверджує, що така тотожність відбувається насамперед тому, що мова та мовленнєва діяльність є одним із найважливіших екплікаторів не тільки мислення, а й свідомості в цілому [16,41]. Такий підхід до мови доповнює менталістський критерій психонетичного принципу. Цей принцип має бути застосованим і для вивчення номінативних засобів вираження почуттів, емоцій, асоціативності. Провідне значення у поетичному тексті мають асоціативні зв’язки. Мета автора – викликати відповідну реакцію читача через систему своєрідних поєднань слів. Асоціативність художніх уявлень митця знаходить вияв у мовній формі конкретного тексту. Мовленнєва побудова є конструктивним елементом твору, циклу творів, а також всієї творчості письменника.

Відомо, що взаємодія індивідуального мовленнєвого стилю (ідіостилу) та загальномовного передбачає збагачення національної мови і, як наслідок, збагачення й духовності нації-носія цієї мови. Будь-яка особистість розвивається в певній історичній епосі, якій притаманний “свій філологічний фон, що впливає не лише на самосвідомість, а й на мовленнєву свідомість” [7, 22].

Словниковий запас Михайла Рудницького та Степана Чарнецького характеризуються надзвичайним багатством, хоч яскравість, виразність і переконливість художнього відтворення дійсності забезпечується не кількісними показниками словника авторів, а ґрунтується насамперед на осмисленні поетами слова, на вдумливому підході до нього, на вмілому і вдалому доборі значень слова, його значеннєвих та стилістичних відтінках. Кожен митець прагне передати певний зміст – почуття, думки, певні ідеї, своє індивідуальне ставлення до світу, життя і цілком природно, що автор хоче, щоб його твори читач зрозумів правильно. Таке розуміння можливе тільки за умови вибудування композиції твору, способу розвитку його сюжету й теми. Таке розуміння допускає, що все змальоване в художньому тексті буде мати правильне тлумачення в процесі сприйняття твору, тому що “... до акту сприйняття, до процесу осягнення твору включається вся особистість людини з її світоглядом, ідеалами, моральними почуттями, ставленням до життя” [19,48].

Майже всі поети-молодомузівці певний проміжок часу змушені були жити на чужині (тому їм властиві глибокі ностальгічні почуття), але завжди зверталися до мовної картини України, що накладало відбиток на творчість і відповідно на засоби художнього відображення дійсності. Яскраве підтвердження цьому ми можемо знайти у творчості поетів-молодомузівців Михайла Рудницького та Степана Чарнецького. Глибинне патріотичне почуття живило бентежні душі авторів, що знайшло відображення і в доборі синонімів, які характеризують констати життя й світогляду українського народу. Прикметникові синоніми доповнюють смислові

відтінки іменників, які, в свою чергу, синонімізуються. Наприклад: **дорога – кожна стежка** (М. Рудницький); **вічна путь – забуття** (С. Чарнецький).

*Я їду... Я їду... Серед бурі огнів
В вічну путь, в забуття, серед ночі,
Тільки море шумить свою думу без слів,
Тільки жалібно мева кигоче.[15, 562];
Як я безмежно рад,
Як рад,
Що їду!
Хай ще в останній раз,
Востаннє на дорогу,
На кожному стежку
Гляну...[15, 647].*

Як бачимо, синонімічно зближуючи на образно-емоційній основі слова, які не є синонімами у загальноживаній мові, поети вдаються до нагромадження експресивних смислів з градацією міри вияву ознаки. Такий стилістичний засіб (ампліфікація) притаманний митцям-молодомозувцям.

Аналіз синонімічних засобів поетичної мови дає підстави зробити висновок про широке використання контекстуальних синонімів.

Словникове багатство української мови в поетичних творах Михайла Рудницького та Степана Чарнецького дістало розвиток у засобах художнього відтворення дійсності, що забезпечено не кількісними показниками, а насамперед на глибинному індивідуальному осмисленні слова, на вдумливому підході до нього, на вмілому доборі його значенневих та стилістичних відтінків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика.- М.: Наука, 1974.-366с.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания// Вопросы языкознания. – 1995.- №1.- С. 37-67.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989.- 584с.
4. Білодід І.К. Питання розвитку мови української радянської прози: (Переважно післявоєнного періоду, 1945-1950рр.).-К., 1995.- 328с.
5. Гак В.Г. Семантическая организация текста // Лингвистика текста. – М., 1974.-Т.1.- 356с.
6. Гальперин И.Д. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.-139с.
7. Жайворонок В.В. Мова і духовний розвиток народу // Мовознавство., - 1991.-№3.- С. 22-30.
8. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982.- 157с.
9. Ильин Д.Д. Некоторые проблемы поэтического словоупотребления.- Труды САГУ, вып. LXXIX, кн. 8, Ташкент, 1995.- 115с.
10. Кацнельсон С.Д. Язык поэзии и первобытно-образная речь. – “ Известия АН СССР ”, ОЛЯ, Т.V, вып.4, 1947.- С. 301-316.
11. Коммуникативная и когнитивная природа понимания / Авт. Обзора В.К. Нишанов; АН СССР. ИНИОН. – М., 1989.- 47с.
12. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997.
13. Потебня А.А.Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976.- 302с.

14. Робер А. Большой толковый психологический словарь: Основные термины и понятия по психологии и психиатрии. – М.: Вече: АСТ, 2003. – Т.1, 592с.
15. Розсипані перли. Поети “ Молодої Музи”/ Упоряд., автор передмови та прим. М.М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1991.- 710с.
16. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.- Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000.- 248с.
17. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редкол.). - К.: Абрис, 2002.- 742с.
18. Юнг К. Г. Психологические типы. – М: Университетская книга, 1996.- 326с.
19. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия. – М., 1964.- 86с.
20. Wierzbicka A. Semantic primitives.- Frankfurt a.M.: Athenäum, 1972.- 161, 235p.
21. Wierzbicka A. Lingua mentalis: The semantics of natural language. – Sidney etc. Acad. Press, 1980. – XI, 367p.

Т. В. Жук

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ЗВУКОВОГО ПОВТОРУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Стаття присвячена з'ясуванню звукописної організації текстів української народної казки з погляду використання лексичного, синтаксичного і звукового повтору як засобів нарощення смислів, що розкривають своєрідний художній світ казки та її автора.

Звукова організація милозвучного мовлення полягає в гармонійному звучанні мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілюкативному впливові на слухача. До засобів милозвучності належать рифма, анафора, епіфора, звукові повтори та інші засоби [1, 330]. Разом із функцією милозвучності, яка притаманна насамперед поезії, пісенним жанрам, названі засоби виконують також інші функції. Зокрема в казковому тексті це емотивна та функція встановлення стосунків між казковими героями в діалогічному мовленні. Підкреслення інтонаційними засобами та засобами звукопису змістових аспектів спілкування впливає на емоційно-психологічну сферу колективного адресата (слухачів, читачів), зрештою, на досягнення поставленої комунікативної мети.

Термін “звуковий повтор”, запропонований О.М. Бриком [2, 60], являє собою кількаразове повторення однакових приголосних у тій чи іншій послідовності з різним складом голосних, що виступає стилістичним засобом вираження зв'язності висловлення. Повторна номінація, тобто позначення уже згаданого об'єкта, є структурною ознакою будь-якого зв'язного тексту [8, 182].

Звуковий повтор відіграє також важливу роль у розкритті логічного, емоційного, вольового смислів висловлюваного, і тому широко використовується у фольклорі багатьох народів [5, 6]. Якщо в поетичному тексті звукопис пов'язаний насамперед з ритмікою і виступає як мовний засіб вираження цілеспрямованої експресії ліричного героя, то в прозовому художньому тексті він (звукопис) відтворює традиції поетичного мовлення, започатковані в усній народній творчості.

У казковому тексті широко використовується повтор у звуконаслідувальних словах та звертаннях, оскільки останні виступають із функцією спонукання, заклику тощо.